

ЈОХАН ВАЈНХАПЕЛ ГРАДИ МЛИН У ПАРАЋИНУ 1837/1838. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду се обрађује боравак Јохана Вајнхапел, млинарског стручњака, на оспособљавањ–изградњи воденице у Параћину за мељаву финог брашна, по наредби кнеза Милоша, односно у погодби са њим. Из литературе и документа јасно је да су обе параћинске воденице биле активне, а само друга („правителствене“–раније књаза Милоша и Татар Богдана Ђорђевића) оспособљена у те сврхе. Посебна пажња је поклоњена сукобу између кнеза Милоша и Татар Богдана Ђорђевића у вези са преузимањем ове воденице. Има мишљења да је саграђени млин (раније воденица) на Црници код цркве у Параћину први индустријски објект у Србији.

Кључне речи: Јохан Вајнхапел, кнез Милош, Татар Богдан Ђорђевић, Аврам Петронијевић, Милосав Здравковић Ресавац, воденица, Параћин.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Да се напише овај рад повод је добијен Ду последњем броју „Расинских анала“ (6), у којем је објављен текст о Апелима из Алексинца и Ниша.¹ Аутор текста пишући о Апелима, произвођачима пива, има једну провокативну реченицу: „Наводи на размишљање појава истоимене особе са ширим обликом презимена–Јован Вајнхапел.“² До Вајнхапела је дошао трагајући за оним код кога је могао Јован Апел да научи технологију производње пива: „На ондашњем крајњем југу Србије није имао од кога да научи производњу пива и свакако је морао негде северније да овлада том вештином.“³ Отуда закључује: „Међу лицима заинтересованим за пиварство, највеће поверење уливао је Јован Вајнхапел, млинарски стручњак из Сремске Митровице, који је, како смо видели, дошао у Србију на позив кнеза Милоша 1837. да гради и преправља државне млинове. Уносност пиварског заната навела је Вајнхапела да се узгредно бави њиме. Са кнежевом дозволом, отворио је у Београду малу радионицу за варење пива и отпочео производњу 1839. године... Али значај ове мале ручне пиваре био је врло велик, јер је са њом отпочео развој домаћег пиварства. Јака конкуренција Кнежеве пиваре приморала је Вајнхапела да

напусти свој пиварски занат.“⁴ Заинтересованост Јагодинаца за историју пиварства у Србији је неспорна⁵, те отуда опредељење да се овај рад припреми за јагодинске „Корене“. Ја се нећу задржавати на томе, нити на вероватној породичној вези Вајнхапела и Апела, без обзира што су оба питања интересантна (вероватно је ту реч о деди и унуку).

С друге стране, са Вајнхапеловим именом сам се срео пре две године, када сам радио рад за научни скуп у Крагујевцу⁶ који се једним својим делом односио на Татар Богдана Ђорђевића, с којим је преко воденице повезан боравак

⁴ Исто. (По: Никола Вучо, *Развој индустрије у Србији у XIX век*, посебна издања САНУ, књига DXXXIII, Одељење историјских наука, књига 7, Београд, 1981, 282-283.)

⁵ Јагодина има континуирану производњу пива од 1852. године: „Година стварног престанка рада Стакларе 1852.-била је истовремено година почетка рада друге фабрике–Пиваре. Изразито аграрне карактеристике подручја су прави и главни разлози за њен настанак. Прве индустријске гране у Србији биле су везане за аграрно сировинску базу–прехранбена и пиварска индустрија. На овој релацији се кретао интерес страног капитала у наредном периоду. Основне сировине за производњу пива, јечма, било је довољно у непосредној околини. Уз то у његову производњу је могло лако и брзо да се инвестира. Хмељ и неке друге сировине, којих није било у земљи, могле су да се набављају из увоза. (Милосав Обрадовић, *Настанак и развој индустрије Поморавља до Другог светског рата–Параћин, Ђуприја, Светозарево*, Историјски архив, Светозарево, 1975, 27.)

⁶ Видети: *Крагујевац престоница Србије 1818-1841*, научни скуп, I, Историјски архив Шумадије, Крагујевац, 2006.

¹ Славољуб Станковић, *Апели, индустријалци*, „Расински анали“, бр. 6/2008, Крушевац, 45-56.

² Исто, 46.

³ Исто.

Јохана Вајнхапела у Параћину 1837/1838. године. Том приликом није се ближе улазило у њихове међусобне односе, нити је адаптација (изградња) воденице била узимана у разматрање. Употпунићу овим радом нека већ отворена питања а надам се и отворити нека нова.

ВОДЕНИЦЕ У ПАРАЋИНУ

Из турског времена⁷, највероватније да се на реци Црници (у делу кроз насеље и параћински атар) остављене две воденице (једна где је касније изграђена електрична централа Српске фабрике стакла, друга која и сада постоји – претворена у бифе–код улаза у параћинску болницу, близу цркве). Прва је била кнез Милошева, друга Татар Богданова, мада се око тога испредају контраверзне приче у које сада ближе не улазим да кнез Милош има нека добра, од Турака откупљена (преузета), види се из једног његовог писма послатог из Пожаревца 9. јуна 1835. године којим се Милети Радојковићу шаље тапија и уџет од њих⁸. Вероватно се ради о добрима о којима постоји извештај Јована Николића из Параћина, достављен Милосаву Здравковићу, од 11. септембра 1836. године, у коме се помињу конак, воденица и њиве као кнежева добра.⁹

Да је и Татар Богдан Ђорђевић имао 7. марта 1837. године воденицу у Параћину, на повољнијем положају од кнез Милошове, види се из дописа који му је тада достављен из Кнежеве канцеларије ради замене воденица:

„Будући да смо нашли за добро употребити вашу воденицу у Параћину за грађење од ње воденице једне за млевење гриса, мундмела и

арпакаше, за које смо и мајстора из Цесарија набавили, по којему намеренију оћемо исту воденицу одма и да разваљујемо, то за ову вашу воденицу уступамо вам нашу воденицу у Гургусовцу¹⁰ налазећу се, тако да ова воденица остане ваша сопствена.

О истом извештавамо ми мајора Пећанина¹¹ с препоруком да рану у тој воденици налазећи се пребере и рачуне пречисти и вама да воденицу преда.“¹² Из садржаја, па и из саме дикције, ма колико она била ублажена шаљивим тоном исписане завршнице овог писма, и то у стиху¹³, јасно је да Татар Богдан није имао неки шири простор за евентуално одбијање понуде. Па ипак, он јесте био човек од имена, несавитљив на први потез господара. То се види из допуне ове понуде која је дошла преко трећег лица, односно преко Аврама Петронијевића, саветника и кавалера, како је адресовано, који се тада налазио у Алексинцу, по посебним задацима (појава куге). Наиме, 5. августа 1837. године то питање (размена воденица) још није било окончано, те је Петронијевићу наложео:

„Познано вам је, како смо ми многа добра наша уступили Правитељству и како смо приликом овог уступили и воденицу нашу у Параћину. Исто тако знано вам је, како смо употребили и воденицу капетана заглавског Богдана у Параћину, за правитељствену ползу, давши њему у размену нашу воденицу у Гургусовцу, где он и тамо пребива.

Како ви сад нашим порученијем на граници тамо излазите, препоручујемо вам да призовете к себи Богдана и саобштивши му ово обстојателство да с њим разговорите о овим воденицама, и известите га, како смо не само његову, но и нашу воденицу у Параћину уступили Правитељству и како он уместо оне у Параћину добија другу у Гургусовцу, такође добру воденицу. Ако ли се њему види, да је воденица у Параћину боља од оне у Гургусовцу, кажите му да му ми дајемо уз Гургусовачку воденицу јошт 100 царских дуката и нека буде задовољан.

⁷ Параћин је ослобођен од Турака и припојен вазалној Кнежевини Србији по Хатишерифу из 1833. године, што значи пре 175 година.

⁸ „...послао сам вам једну тапију и један уџет од неки добара турски у Параћину. За ту тапију и уџет има наставленије моје Милета Радојковић, а вама препоручујем, да исту тапију и уџет пошљете незадржано к Милети у Јагодини.“ (Др Бранко Перуничкић, *Град Параћин 1815-1915*, Општинска заједница културе, Параћин, 1975, 144.

⁹ „Писмо овим понизно долазим вашем високоблагородију јавити да конак књажевски који се овде у Параћину налази на више места кисне, а тако и дувари и ошаци скоро сви одлепени, за које се бојим да ћеду пасти. Зато изволићете ил светлом књазу или куда ви најбоље знате будете, јавити.

Такође изволићете књазу јавити, за оне њиве, које се код воденице налазе, да су људи овдашњи ради поугарити док кукуруз оберу. А будући да његова светлост, многилошћу заповедила да се речене њиве обраде и чаир за помељаре начини, тако ја им сада ништа не умем казати, док од вас известије не добијем.“ (Исто.)

¹⁰ Писмо је насловљено: „Нашему старешини среза заглавског, окружија бањског, целому капетану Богдану Ђорђевићу.“ (Исто, 475.)

¹¹ Антоније Пећанин, капетан тимочки (1835.), мајор тимочки (крајем 1835.), начелник окружија гургусовачког (1841.). (Др Бранко Перуничкић, *Алексинац и околина*, Скупштина општине Алексинац, Београд, 1978, 259, 271, 599.)

¹² Др Бранко Перуничкић, *Град Светозарево 1806-1915*, исто, 475.

¹³ „Сад право вам било, криво вам било, није нам за тим стало, а ако вам устреба гриса, јавите се биће и вама мало.“ (Исто.)

Ако ли он, рекне да је тим, што не има воденицу у Параћину, притесњен с кућом у Параћину, кажите му да ћемо му учинити добро и за Правителство и кућу узети и у том случају нека каже, уколико кућу цени? –Но ово само примећујемо, ако хоће, ако ли неће ено му куће, нико га узнемиравати неће.“¹⁴

ВАЈНХАПЕЛ У ПАРАЋИНУ

Да је кнез Милош односно Правителство преузело воденицу Татар Богданову, без обзира на његово противљење¹⁵, и да је она адаптирана или срушена па из темеља грађена нова, што је вероватније сведочи неколико докумената који говоре о радовима на њој и почетној производњи у 1838. години.

„Кнез Милош је 11. марта 1837. године закључио уговор са млинарским мајстором Немцем Јоханом Вајнхапелом из Сремске Митровице да овај сагради млин на Црници. Млинска опрема требало је да се добави из Темишвара од Антона Ригера, Вајнхапеловог мајстора. После извесног застоја, због недостатка материјала,

Вајнхапел је успео 18. марта 1838. године да пусти млин у погон.“¹⁶

Вајнхапел је, може се претпоставити на основу раније цитираних кнез Милошевих интервенција, био у Параћину с јесени 1837. године, ако не и раније и да се успешно ангажовао да се воденица сагради и опреми за производњу брашна финог квалитета. Најстарији докуменат који смо о самој градњи воденице нашли је од 28. децембра 1837. године, а односи се на рапорт параћинског среског старешине Аксентија Срећковића од 13. новембра исте године, у вези са исплатом радника који су на изградњи воденице радили¹⁷, али списка ангажованих радника најављених у прилогу нема. Има, додуше, списка ангажованих радника на чишћењу јаруге, којима треба исплатити дневнице, по два гроша на дан. Њих 73 су радили само по 1 дан, 13 по четири дана, 1 пет, 3 по осам дана док је село Врапчане радило 10. и 11. маја са по 40 дневница, те су тако остварили учинак вредан 160 гроша. Пошто је јаруга којом је издвојена вода од Црнице за воденицу била дужа од километар, дат је обрачун и за одвоз извађеног ђубрета (7 кола преко целог дана по 5 гроша), Бошњане је довезло 24 кола трња, потребног за обезбеђење јаруге (по цени од 2,20 гроша по једним колима, село Крежбинац је обезбедило 300 колца (по цени од 6 гроша по комаду). Исто тако, набављена је једна греда из Ћуприје за 20 гроша. Додатно су убачена још два радника који су вукли земљу колима, остварили четири дневнице по 5 гроша. Укупни трошкови само по том обрачуну износили су 574 гроша. Обрачун је извршен 18. априла 1838. године од стране Анђелка Николића који је тада био „надзиратељ правитељствених добара“.¹⁸

Нема докумената о томе када су тачно почели радови на изградњи (доградњи, реконструкцији?) воденице код параћинске цркве, бивше а и касније у власништву Татар Богдана Ђорђевића. Ако у августу, како смо напред цитирали, још увек није до краја решено питање преузимање објекта, те ако знамо да је од краја августа па до краја новембра увелико харала куга на овом простору (Ражањ, Јагодина, Параћин)¹⁹, онда је нормално да су грађевински радо-

¹⁴ Др Бранко Перуничкић, *Алексинац и околина*, исто, 392.

¹⁵ Покрећући спор о томе две године касније (15. марта 1839.), Богдан Ђорђевић, тада капетан параћински, је написао Савету Књажењсва Србије: „Бог и сви грађански закони заповедају човеку, трудом и честним начином на овом свету живети и допуштају свакому своје доживљење и стање закоњим путем обезбедити и утврдити. И мени је моја дуголетна, усрда и трудна служба светлуме књазу и Србији дала средства, те сам пре неколико година у Параћину једну воденицу и друга непокретна добра купио. До 1837. године, ја сам плод труда мога спокојно уживао и био господар од мог добра, које сам Божијом помоћу и законим путем стекао, но исте године његова светлост милостивејши господар и књаз српски нађе за право да моју законо приобетену воденицу и друга непокретна моја добра у Параћину, против моје воље и мог сагласја, себи присвоји, као што Совет Књажества Србије из овде приложене копије књажеског писма од 7. марта 1837. г. под Но 269. уверити се може.

Лишен будући таким начином мог добра и налазећи се у савршеном разоренију, усуђујем се покорнејше молити Совет Књажества Србије, мени га вратити и сву учињену ми штету накнадити.“ (Др Бранко Перуничкић, исто, 475.) На истом месту је објављено још неколико докумената у вез са овим предметом, али из њих се не види како је спор правно окончан. Међутим, зна се да је Татар Богдан преузео натраг своју раније одузету имовину. (Видети: Ђорђе Петковић, *Јован Петовић ковач и Татар Богдан Ђорђевић*, слуге кнеза Милоша, „Крагујевац престоница Србије 1818-1841“, исто, 347-370.)

¹⁶ Милисав Обрадовић, исто, 17.

¹⁷ Др Бранко Перуничкић, *Град Параћин, 1815-1915*, исто, 151.

¹⁸ Исто, 152-155.

¹⁹ „Почетком новембра, епидемија куге у Параћину је савсим јењавала и нових обољења није било. У контумацију је под надзором латова карантинирао још само 26 особа.

На дан 14. новембра 1837. године, др Карол Нађ је издао проглас Параћинцима да је њихова варош од куге

ви могли да буду започети тек крајем 1837 године, те су крајем јануара 1838. године вршене припреме за завршне столарске радове. О томе сведоче два сачувана документа.

Од Цветка Рајовића, члана „Књажеско-сербског Совета , „полковника и кавалера“, 12. јануара 1838. године затражено је (из копије дописа се не види ко је потписао већ име онога ко је експедовао: Ј. Павић) да се ангажује око обезбеђивања столарских мајстора:

„Вама је познато да је млинару Јоану Вајнхапелу, правећем правитељствену воденицу у Параћину поред она два тишлера, која су му одавде послана још један тишлер потребан, да је исти Вајнхапел у Београду по једног таквог тишлера ићи хтео и да му је Совет обећао још једног тишлера у Параћин послати.

Препоручује вам дакле Совет да призовете тамошњег тишлера Шварцвалда и обећате му 2 а највише 3 цванцигера на дан, ако за 2 или 2½ цванцигера не престане, да на правитељственој воденици у Параћину ради, с изјасненијем, да ће за одржаније његово половину погођене плате сада одма и то како у Параћин дође од Вајнхапела а другу половину при концу месеца марта о. г. Докле воденица по обвезатељству воденичара Вајнхапела готова треба да буде овде примити, па кад погодбу с њиме свршите, пошаљите га право у Параћин о трошку воденичара Вајнхапела.

Ако са Шварцвалдом не мognете погодбу прекинути, или он ићи не узхте, а ви нађите другот, вредног и поштеног тишлера и с њиме по го-

ре реченом начину погодбу свршите, а по томе оправите га у Параћин, да посао на воденици не застајава.“²⁰

Из Рајовићевог писма од 24. јануара 1837. године види се како је овај посао завршио:

„По налогу високо славнога књажеско-сербскога Совета, погодио сам два тишлера калфе, сваког по 3 цванцига на један радни дан и с подвозом нашим до Ћуприје и послао иј с писмом мојим к Магистрату ћупријском. Кочијаш који калфе вози, погођен је за 130 чарш. гр. и ја сам му овде дао 50 а писао сам славному Магистрату окружију ћупријског да му он остали 80 гр. изда и на рачун високославнога Совета стави. У истом писму јавио сам Магистрату да ће овим калфама мајстор Вајнхапел, као што је погодба учињена, плату издавати и замолио Магистрат да он мајстора Вајнхафела дозове, калфе му преда и јави му пошто су они погођени, казавши му, да су они од стране високославнога Совета послани. Калфама оним ја сам дао сваком по 2 дук. ц. на трошак, које је да се у рачун Вајнхапела замети.“²¹

Постоји један занимљив недатовани списак потребних ствари у воденици параћинској који се при публикавању нашао на крају сета докумената слатог у Крагујевац у вези са изградњом воденице у Параћину. Пошто се у њему помињу „три воденична камена за млење“, моја је претпоставка да је сачињен марта 1838. године, а можда и нешто раније, односно на размеђи 1837/1838. године. Из њега произилази да је потребно још набавити, односно урадити: 1. Три воденична камена за млење; 2. Џакови у којима ће се хранити брашно до 500 комада; 3. Дасака 200 комада од 1 ¼ палца дебели; 4. Каце 2 и једно решето за прање жита; 5. Зид воденични споља и унутра, малтерисати и окречити; 6. Кров прекрити са немачким црепом; 7. Гвожђа за разне потребе, које при воденици окивати треба; 8. Једно закривало на точкове спољашње, како им зими лед досађивати неће; 9. Једну собу, где ће се жито квасити и приуговљавати за млење; 10. Једну греду од 18 шуки (?) дужине, 1 шука (?) ширине и дебљине; 11. Једну брану, више сада постојеће бране начинити с једним сандуком за песак; 12. Четири дунђера параћинска за помоћ; 13. Две оке зејтина, једну оку (Wasser Bleih oder Eisen schwertz); 14. Једно зданије код воденице; 15. У преправности разне јапије имати и зато још у шуми такви одсећи и снети дати, да иј не тражи, кад му затребају.²²

ослобођена и да је као здраву проглашава. Тим поводом 21. новембра т. г. на дан црквеног празника Вавдења, у новосаграђеној цркви параћинској сакупили су се сви Параћинци, где су са тамошњим свештенством и старешином манастира Раванице – који је тамо дошао по наредби Митрополита, учинила велика молевственија и к тому воздали хвалу и благодарење, прво свемилостивном Богу, који се тако и на рабове своје умиловитио, те је целу ову варош од свирепе заразе спасио и Књазу нашем, који је велико стараније и попечаније за свој васлуђбени народ имао, те је са својим премудрим уредбама и помоћу Божјом, свирепу и ужасну заразу уништио.“ (Др сци. мед. Богомир Митић, *Здравствене прилике у Средњем Поморављу, Ресави и Левчу од 1804. до 1915. године*, Општина Ћуприја, Ћуприја, 2006, 138-139.) Истога дана по подне, др Нађ је из контумаца отпустио све оне којима је период карантинирања истекао. Остала су само два гробара и неко дете које је од кужне заразе боловало. При поласку из Параћина, наложио је среском писару да и њих пусти, када заврше предвиђено време карантинирања. После 25. новембра (по старом календару) карантин параћински остао је празан, јер су сви карантинци као здрави отпуштени својим кућама.

²⁰ Др Бранко Перуничић, исто, 152.

²¹ Исто, 151-152

²² Др Бранко Перуничић, исто, 161-162.

Списак је вероватно сачињен по диктату мајстора Јохана Вајнхапела, на шта упућује и повремено коришћена немачка терминологија, као и стављање глагола на крају реченице.

Мада се, како је напред писано, узима у историографији, да је у марту 1838. почео пробни рад у овој воденици²³ из једног каснијег дописа (7. мај) видимо да ни у мају опрема млина није комплетирана и да се на томе још увек ради:

„Јављам да сам 24. прошастог месеца ишао у Алексинац са Вајнхапел мајстором који изабрао три велика камена и побележио потребне и одатле оде у Крагујевцу, а ја сам заостао још два дана очекујући газду од камења, да се с њим пазарим. Кад је дошао привео сам га членовима Магистрата алексиначког, са гласјем њивим настојавали смо да би се што јефтиније купило и није се могло ниже од 937 гр. и 20 три камена велика узети. Особито кирија што ће се донети на сваки камаен по 2 талира дато, будићи је тешко није се могло донети 1 без 4 вола до Параћина и донешено је таким начином.“²⁴

Конкретније о самим радовима из тог писма сазнајемо још и следеће:

„Речени Вајнхапел мајстор од како је отишао к вама није већ овамо дошао а рад се задржава, без њега не знамо а и кад би он дошао видим отеже рад ако се полако ради. Но треба непрестано...²⁵ Умољавам, ако би га речима мало пооштрили да не би дан пропустио, а што се тиче помоћи нек све од мене изискава, то ће му бити принешено или помоћник мајстор или што од јапије и гвозђа.“²⁶

Ово писмо–рапорт Анте Степановића, „надзиратеља правитељствене налазеће се у Параћину воденице“, чини ми се, отклања дилему око почетка рада ове нове воденице, јер се у њему као о „правитељственој“ говори коју смо напред помињали а налазила се код садашње Српске фабрике стакла више од киломтар источно од места где је грађена (адаптирана) воденица раније и касније Татар Богданова: Она се у том писму назива „горњом“ воденицом, пошто се налазила на истом јазу узводно:

„Од високог предписанија високославног књажевско-србског Совета од 26. априла за Но 1247 известио сам да се није могао наћи на поднешеној мери један чифт камења за потребе гор-

ње воденице то ћу се ја по налогу високославног Совета старати и соразмерном ценом купити овамо.“²⁷

ПОЧЕТАК ПРОИЗВОДЊЕ ФИНОГ БРАШНА У ПАРАЋИНУ

Скоро истовремено, кад је писан претходни рапорт из Параћина, на исту адресу је 8. маја послато писмо у Крагујевац из Београда од ђумругије мајора Јоана Германа које се односи на набавку специјалних цакова за фина брашна чија производња почиње у Параћину:

„Примивши високи налог од 15. априлија Но 1148. да 100 ко. цакова купим за воденицу у Параћин, за мутмел и криз, одма тражио сам овде, нисам могао никако наћи, нити пак у Земуну, у Темишвару писао сам и тамо иј нема. Најпосле писао сам у Пешти одкуд се надам да ћу иј скоро добити и како иј примим послаћу иј у Параћин, на тамошњег надзиратеља Анте Степановића. Видевши пак из писма од 30. априлија Но 1292. да су врло нуждни цакови, зато ћу на сваки начин ово дана, једну 100 набавити и што се пре послати иј, онда ћу јавити и високославному Совету.“²⁸

По свему судећи, производња финог брашна у новосаграђеној воденици (млину) у Параћину започета је средином маја по старом, односо крајем маја по новом календару, о чему најстарији докуменат имамо од 20. маја 1838. године, а да је раније у питању била нека врста пробне производње. Реч је о допису напред поменутог надзорника превитељствених добара у Параћину:

„Од високог предписанија високославног књажевско-србског Совета од 16. т. м. Но. 1504. видео сам шта ми се препоручује да му 50 цакова мутмела за градења земички пошаљем у Крагујевцу ако буду донешени цакови из Београда, а цакови јошт несу донешени, а мутмел је почет да се меље, које ће га бит готово до три или четири дана, а доонда може бит да и цакови дођу. Ако пак цакови не дођу, то ћу одма вреће купити. За први ред мутмела на захтевање оправити, после јесу нам исте вреће за потребу овде односити се проста брашна за у Ћуприју нужно је овде за вреће, не може се наћи за у зајам да се послужим. Већ јесам послао књажевској кавалерији у Ћуприји 2.000 ока брашна. Упитујем рад она ко-

²³ Мр Милицав Обрадовић, исто, 17.

²⁴ Др Бранко Перуничкић, исто, 155.

²⁵ Реченица је непотпуна у објављеном препису акта. Дали је таква у оригиналу, не знам. У сваком случају реч је о потреби да се стално мора инсистирати на окончавању радова.

²⁶ Др Бранко Перуничкић, исто, 155-156.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто, 156.

ла која одавде брашна односе, оће ли им бити плата или не.²⁹

Из овог писма се даље види како је обезбеђено жито за мељаву, односно производњу финог брашна (мутмела) и шта се у вези са тим предузима:

„Јављам високославном Совету, да је срез парафински оно жито сабрато по селима очистили и опрали, пак све овди у Парафину донели и од њега се мутмел почео правити. А што се тиче среза подгорског³⁰, окружја ћупријског, донели јесу овди три села жито, но сасвим боклучно и ја сам га особито метуо док не упитам, оће ли се боклучно примати, треба ли плаћати да га чисте кад би се почео млети. А засад има од ујма правитељствена пшеница у амбару за 9000 ока, нека једаред да се она употреби и испразни из амбара.

После тога можеду редом доносити ил онако боклучно, не знам како ћу с њиме. Умољавам покорно високославни управителни Совет да би ми милост имали мене о питању извесна учинити.³¹

Из једног публикованог обрачуна плате мајстора Јохана Вајнхапела (обрачун је извршен у Државном Совету у Крагујевцу), види се како је текла (исплаћивана) уговорена обавеза према њему:

„Од плате млинара Јована Вајнхапла за 4 месеца до Ђурђева дне о. г. по 20 талира од месеца задржао је Совет 80 талира свега т. ј. 800 гроша пор.

На рачун млинара од ове суме издао је:

Тишлеру Шварцу кад је у Парафин пошао 5 талира 50 гр.
 Рабацијама, који су тишлерски алат у Парафин одвукли 5 талира 50 гр.
 Г. Рајовић дао је у Београд тишлерима на трошак и подвоз до Парафина 4 дуката 96 гр.
 Совет је дао Вајнхапелу 10 дуката
 Свега 436 гр.

Остатак пак 346 гр. у 15 дуката ћесарских, 2 цванц, 3 низамчића шаље Совет вам, с препоруком да иј Вајнхапелу предате, узевши од њега квиту, како је и за поменути 4 месеца плату подпуно примио и Совету је пошљите.³²

Почетком августа 1838. године још увек функционише само један камен, остала два још нису монтирана:

„(...)А што се тиче мајстора млинара Јову, имаде два каква тишлера, једнако греде приправљају за она два друга камена, а сад јесам му прибавио више мајстора, а дајем му што зактева. Навалио сам да би што пре било да и они два камена обрне.³³

Појављује се и проблем радне снаге, пошто су на почетку били ангажовани војници, за саму производњу у новом млину, што се такође из поменутог писма види:

„Усуђујем се високославному књажевско србском Совету јавити да су опредељени већ како је у Ћуприји кавалерија дошла пет момчади из кавалерије за правитељствену воденицу да онди послужују док им се арпакаш за војену потребу измеље и тако смо настојавали док им се семеље и распратио сам га гди принадежи. При том престаде арпакаш предузе се мутмел млети по заповести Високославног Совета и тако она момчад до јуче једнако јесу се у воденици находили и већ бејаду разумели о мливу. Сами сипају, уређују а мајстор Јова не брани им, већ и само командира.

Кад би јуче, пише ми г. Поповић командир књажевске кавалерије да иј пошаљем на место и послао сам иј (...) Но мутмел оће да престане, због нема ко да га израђује. Она момчад одоше друге слуге немамо који разумевши онаково радити као што су они из кавалерије били, при којем молим покорно високославни књажево србски Совет, да би милост имао о том пропустио ме извесна учинити.³⁴

Проблем са радном снагом је вероватно био главни узрок што је за кратко била престала производња финог брашна („мутмел и проче сорте“), мада је могуће да су се појављивали и други проблеми на почетку производње у ново-саграђеном млину (воденици). Не треба искључити ни чињеницу да крајем августа 1838. године још увек нису монтирана два преостала камена, а кнез Милош је најавио свој долазак у Парафин. Страх да се посао на комплетирању ове воденице неће благовремено, пре доласка Кнеза, завршити, јасно произилази из следећег дописа надзорника Степановића, писаног у Парафину 27. августа 1838. године:

„Усуђујем се високославному књажево српском Совету јавити, од како смо престали мутмел и проче сорте млети у воденици прави-

²⁹ Исто.

³⁰ Деспотовац.

³¹ Др Бранко Перуничкић, исто, 157.

³² Исто, 157-158.

³³ Исто, 158.

³⁴ Исто.

тељственој, једнако настојавам с овим мајстори-ма јошт прибавио сам и друге мајсторе непрестано граде, тек да би који час пре наместили и она два камена да промељу, које кад би срећно пришествије светлога књаза приспело буде, ради смо да буду онда сва три готова промлети. Но видећи да се споро ради због неке ситнице и мајсторлука њиовог, не знам да ли ће се што моћи донде.³⁵

ЈЕДНО ИСЛЕЂЕЊЕ МИЛОСАВА ЗДРАВКОВИЋА РЕСАВЦА

У септембру је дошло до својеврсног протеста ангажованог немачких мајстора, зато што им се зарада не исплаћује онако како је договорено. С једне стране, изгледа, да је из Крагујевца вршен притисак на Вајнхапела да се воденица већ једном комплетно заврши, те зарада Вајнхапелу није по уговору исплаћивана, а то се негативно одражавало даље, односно на исплату обавеза које је Вајнхапел имао према другима укључујући и двојицу Немаца столара који су скоро целе 1838. године на овом објекту радили. О томе је ачувано писмо—рапорт пуковника Милосава Здравковића, тада члана Државног Савета, који је Савету упутио из Ћуприје 12. септембра 1838. године:

„Јуче су ми дошла два Немца тишлера, који при правитељственој у Параћину градећој се воденици раде, и изјаснили су ми се, да су они сачинили рачуне, колико су досад при реченој грађевини радећи, заслужили, пак им Вајнхапел неће заслужену плату да изда и да желе узети од овдашњег Магистрата пасош, за моћи до у Београд отићи, да тамо конзулу аустријском, противу Вајнхапела тужбу предложи.

О правому поводу овога намерења њиовога, достаточна известија неимајући их, вратио сам ове у Параћин, па и сам одма за њима, за иследити ствар, тамо отидем.

Упитавши Вајнхапела за причину преднаведеног намерења подрични му мајстора, добио сам од њега одговор, да он ни мало не мари што су га они конзулу тужити пошли; што више, да им је и он сам рачуне њиове подписао својим за боље веројатности снабдео, јербо он узрок није што им не може да изда плату почем новца не има, које од Правитељства да прими очекује, придодавши, ево већ осам дана, како сам писао високославном Савету за новце, пак никаква одговора ни до данас не имам. Зар нема писара који би ми одговорити могао!

Из оваковога изјасненија Вајнхапеловог, закључио сам да полазак тишлера к конзулу, није само из намерена последње, него упутствованиям овима од првога дана произведено. Зато сам њега посаветовао, да како с њима и нашим дунђерима које сваки час промењује и растерује—будући је човек цандрљив, лепо поступа, а њима сам казао да дела своја продуже, уверивши иј да ћеју новце од високославнога Савета скоро приспети, само да би једанпут воденица, на којој се сасвим споро ради, готова била. А међутим, покорно молим високославни Савет да би изволео своје расположеније учинити следством којег ћеју тишлери плату примити. А при том Вајнхапела, на боље с онде радећи на људима опхожденије, да би опоменути непропустио.³⁶

Само четири дана касније (16. септембра) стигао је новац из Крагујевца и Вајнхапел га је добио, што значи да су и мајстори које је он ангажовао могли да буду исплаћени, о чему сведочи сачувана признаница:

„Од високог предписанија високославног књажеско србског Савета 11. т. г. Но 2897 примио сам под печатом 100 талира и видео сам шта ми се препоручује да исте новце предам Вајнхапелу за његову плату 2 месечну, август и септембар. Зато сам му новце изручио и од њега квитио примио, коју прилажем с рапртом овим и шилјем високославному књажеско србском Савету.³⁷

ВАЈНХАПЕЛ И СТЕПАНОВИЋ ДА ДОЂУ У КРАГУЈЕВАЦ

Незадовољан чињеницом да још увек, и поред сталних обећања, планирани завршни радови на параћинској воденици нису окончани, Савет је послао новац за октобар и новембар 1838. године али је и затражио да у Крагујевац дођу и мајстор Вајнхапел и надзорник државних добара Анта Степаовић, на кога је насловљен следећи допис:

„Јован Вајнхапел воденичар у правитељственој у Параћину воденици налазећи се, писмом својим од 13. тек. Но 20. иште од Савета двомесечну своју плату.

На захтевање реченог Вајнхапела, шаље вам Савет, припадајућу му плату за два месеца у 100 талира, по Станку Петровићу из Параћина, с препоруком да ви мајстору Вајнхапелу предате, имајући о предаји исти новаца Савет известит.

³⁵ Исто.

³⁶ Исто 159-160.

³⁷ Исто, 160.

По тому препоручује вам се, да ви с мајстором Вајнхапелом амо Совету дођете, да се ново Вајнхапел за воденицу погоди.³⁸

Као реакција из Параћина на ово писмо, иду један за другим два дописа Савету у Крагујевац, оба са потписом Анте Степановића, којима се и завршава нама позната публикована историографска грађа о грађењу (реконструкцији) воденице–млина у Параћину. Први је послат 18. новембра 1838. године:

„Од високог предписанија високославног књажеског србског Совета од 16. т. м. за Но 3577. видео сам и примио сам исправно 18. т. м. послату за 2 месечну плату Вајнхапелу и јесам одма њему предао и од њега квиту на исте новце примио, коју прилажем високославном Совету на сто талира квиту.

По налогу што се тиче нас оба позив требало би да смо и пређе дошли, но није воденица свршена с радом. Ради смо доћи кад би свршена била равно с рачуном, зато молимо препокорно до 2 или 3 дана док ју све с радом свршимо, доћи ћемо оба по налогу високославног књажеског србског Совета у Крагујевцу.³⁹

Четри дана касније (22. новембра) иде Државном савету за Крагујевац последњи допис:

„Од високог предписанија високославног књажеског србског Совета, од 16. т. м. за Но 3577. видео сам које ми се препоручује да собом поведем Јову мајстора Вајнхапела, који се налази у воденици праветелствене, оба да дођемо у Кагујевцу. Ја сам ово дана очекивао да би се доправила, зато сам се задржао већ данаске покрише и с мајсторима се прерачуни. По налогу оба прикодимо високославном Совету и рачун о трошкова летошње на воденици приносим, што досад било.⁴⁰

Овим се завршава презентација историографске грађе о боравку Вајнхапела у Параћину, односно његовом раду на изградњи воденице–модерног млина за производњу квалитетног брашна на реци Црници код параћинске цркве. Обећани Степановићев обрачун о трошковима (приходима и расходима) у вези са воденицом, такође је публикован, али га ја овде не презентирам пошто не доноси ништа битно што би могло да осветли тему коју сам обрадио.⁴¹ Сматрао сам да има места новој презентацији ових историјских докумената, из два кључна разлога: с једне стра-

не, ради се о почецима градње индустријских објеката у Србији, по мишљењу историчара⁴², а, с друге стране, грађа о овоме је публикована у више књига, тако да ће сада овако сконцентрисана бити ближа за коришћење.

РИХТЕРОВА ПУТОПИСНА БЕЛЕШКА О ВАЈНХАПЕЛУ

Вилхем Рихтер у својој књизи⁴³, за коју се каже „да превазилази оквире путописног штива и поприма особености монографског начина сликања друштвене, привредне и културне стварности Србије у четвртој деценији прошлог века“⁴⁴, оставио је један занимљив запис о томе како је Вајнхапел прошао по повратку из Крагујевца у Параћин, крајем 1838. и у наредној години који доносим у целини:

„Неки млинар, позван овамо из Аустрије, морао је у околини Параћина да гради млин а тамо га је исто тако грубо злостављао капетан, не обзирајући се на млинарове претње да ће се о томе жалити код кнеза⁴⁵. Млинар је, након добијених батина сео на коња и умакао. Господин капетан, Нерон у малом, за њим, и под запетим пиштољем доведе га назад. Неустрашиви млинар умакне следеће ноћи поново и стигне срећно у Крагујевац, где лично изнесе своју тужбу кнезу. За казну је капетан одмах изгубио службу и хлеб. А шта се дешава сад? Заподену се нове свађе са неким другим капетаном. Овај, некадашњи коњушар, затим *татарин* и најзадф капетан са депотским понашањем морао је по заповести кнеза, који је за своју земљу тако често очински мислио, да да један део својих, бог зна како стекнутих поседа за изградњу немачког млина на води, корисног и крајње пробитачног за њену околину. Капетан ћути и чека време освете. Оно стиже када је Устав учинио Кнеза зависним од његових вазала; капетан шиканира сиротог млинара на све могуће начине док најзад скупочени млин није сасвим стао. Млинар почиње да протестује

³⁸ Исто.

³⁹ Исто, 161.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Кога то ближе интересује, тај извештај се може наћи у: др Бранко Перуничкић, исто, 162-166.

⁴² Мр Милисав Обрадовћ се у вези са тим позива на почетку свог рада који смо ми цитирали на: Љубиша Протић, *Развитак индустрије и промета добара у Србији за време прве владе кнеза Милоша*, 56-67.

⁴³ Вилхем Рихтер, *Прилике у Србији под кнезом Милошем до 1839*, „Светлост“, Крагујевац 1984.

⁴⁴ У питању је XIX век.

⁴⁵ У фусноти се од приређивача Живомира Спасића констатује: „Односи се на Јована Вајнхапела, истакнутог млинарског мајстора, који је био родом из Сремске Митровице. Овај стручњак је на подизању млина на реци црници у Параћину 1837 о чему Рихтер и говори.“ (Вилхелм Рихтер, исто, 93.)

и, премда обе партије не бивају задовољне, ипак мора капетан барем да се умири.

Капетанова освета је сваким даном отежавала положај несрећном млинару, а када је млинар наново запретио да ће се жалити, запретио му је капетан пиштољем; страх да ће изгубити живот требало је да га натера на ћутање. Не примећено је сад послао млинар коње унапред, напустио затим сâм ноћу своју обесхрабрену породицу, при чему му је пошло за руком да пут од 34 часа пређе за дан и по и стигне срећно у Београд. Досада његов процес упркос свим преклињањима и молбама, још није одлучен.⁴⁶

За ову прилику, не улазећи у детаље, значајно је да констатујем чињеницу, да је у питању долазак Татар Богдана Ђорђевића у Параћин почетком 1838. године⁴⁷ за старешину среза параћинског (цели капетан). Нема разлога да се не верује у причу о сукобу Јована Вајнхапела и Богдана Ђорђевића, али само на најопштијем плану, пошто не искључујем могућност да је читав сукоб бар у извесној мери преувеличан. Прочитавши Рихтерово дело у целини, стекао се утисак да је писано са тенденцијом да се Немци одврате од пресељења у Србију, пошто у њој стоји да је Србин „непријатељ Немаца“, односно да ће у Србији будући досељеници бити окружени „непријатељском нацијом“.⁴⁸ Има се у виду и оно што је напред о Вајнхапелу и његовом карактеру речено. Нисам успео са сигурношћу да установим ко је био параћински срески старешина пре Богдана Ђорђевића, Јован Николић или неко други, а можда се речи о сукобу са Ђорђевићевим претходником односе на већ помињаног Анту Степановића, тешко је у то бити сигуран.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Ако је Јохан Вајнхапел у Параћину 1837. и 1838. године градио модеран млин, по узору на немачке, за производњу финог брашна, што је свакако једн од првих покушаја да се од занатског прелази на индустријску производњу у Србији, онда ова личност заслужује да не буде заборављена и да њено дловање у Србији буде брижљивије исражено. Утолико пре, ако се покаже тачном изнета претпоставка да је у питању родоначелник фамилије Апел, познатих индустријалаца. Томе треба да послужи овај скромни прилог.

⁴⁶ Исто, 93-94.

⁴⁷ Најстарији докуменат са потписом Богдана Ђорђевића као старешине среза параћинског имамо на протоколу комисије чији еј био члан—15. марта 1838. године.

⁴⁸ Вилхем Рихтер, исто, посебно одељак „Савети Немцима који намеравају да се доселе у србију“, 72-79.

Đorđe Petković

Paraćin

Summary

BUILDING OF MILL IN PARAĆIN 1837-1838 BY JOHANN WEINHAPPEL

The paper is dedicated to building and reconstructing of mill in Paraćin 1837-1838, in the time of prince Miloš rule.

Johann Weinhappel was an Austrian (from Sremska Mitrovica) mill expert, ordered by prince Miloš Obrenović, to built or reconstructing the mill on the river Crnica, near Paraćin. The named mill should be purposed to making of fine flour and it had been a subject of conflict between prince Miloš and Tatar Bogdan Đorđević, by the matter of real control over the named mill. There are existing one interesting theory, expressed by some historians, that named mill had been very first industrial object in Serbia.